

یادداشت‌های حافظ

سیروس شمیسا

نسخه

سرشناسه	: شمیسا، سیروس، ۱۳۲۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: یادداشت‌های حافظ / سیروس شمیسا.
مشخصات نشر	: تهران: علم، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	: ۴۳۲ ص.
شابک	: 5 - 042 - 224 - 964 - 978
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه به صورت زیرنویس.
موضوع	: حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق. -- نقد و تفسیر.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۸ ی ۲ / ش PIR ۵۴۳۴
رده‌بندی دیویی	: ۸۶۱ / ۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۶۱۱۲۹۲

یادداشت‌های حافظ

سیروس شمیسا

چاپ اول، ۱۳۸۸

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه

حروفچینی: گنجینه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

خیابان انقلاب - بین خیابان فخر رازی و دانشگاه شماره ۱۳۵۸ تلفن: ۶۶۴۶۵۹۷۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۵-۰۲۲-۲۲۴-۹۶۴-۹۷۸

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
فصل اول - روش و کلیات	۱۹
۱- محور افقی و محور عمودی	۱۹
۲- افق‌های معنایی	۲۳
۳- بیت نکته‌دار	۲۵
۴- فنون ادبی	۲۶
۵- معانی مختلف لغات	۲۷
۶- سه گرایش یا قرائت نسل‌های فرهنگی	۲۷
فصل دوم - عرفان، تصوف	۳۱
حافظ عارف است نه صوفی	۳۱
عارف ترجمه زندیک	۳۴
عارف ترجمه گنوستیک	۳۵
دین مانی	۳۶
نمونه‌یی از تأویلات عارفانه	۳۷
نمونه‌یی از تأویلات عرفانی حافظ	۳۸
انکار صوفیان	۴۰
چند بیت درباره صوفیان	۴۵

۴۶	حافظ عارف
۴۷	شعرهای عرفانی حافظ
۴۹	شطح و طامات
۵۲	استفاده از اصطلاحات عرفانی
۵۳	چند غزل عرفانی

فصل سوم - چند نکته در زندگانی حافظ

۵۷	تولد
۵۸	ماه وفات
۶۲	شهید
۶۴	حافظ خواجه است نه شیخ
۶۵	لقب «حافظ»
۶۶	متعین یا فقیر
۶۷	باده
۶۸	طنازی
۷۰	رند
۷۱	سفر
۷۴	مطالعات
۷۵	حافظ و عیب
۷۸	حافظ و خواجه
۸۰	معاصران دیگر حافظ
۸۱	اقتباس و تقلید
۸۲	مرگ فرزندان
۸۳	توجه به زردشت
۸۴	باور حافظ
۸۷	تکفیر
۸۷	صفات حافظ

۸۹	سیمای عصر حافظ
۸۹	حافظ موسیقی دان
۹۱	زندگی دوگانه حافظ
۹۳	لباس حافظ
۹۳	حافظ و قرآن

فصل چهارم - سبک حافظ ۹۵

۹۵	نظام اولیه و نظام ثانویه
۹۸	اصطلاحات عرفانی ماده خام است
۹۹	طنز
۱۰۰	ایهام
۱۰۰	قرینه
۱۰۲	تصرف در تلمیحات
۱۰۵	رمز پردازی
۱۰۷	نمونه های نظام ثانویه
۱۰۹	معنی، دلالت
۱۱۰	شعر سیاسی، اندیشه خیامی
۱۱۲	اقوال شاه و وزیر
۱۱۳	شعر رندانه
۱۱۴	شعرهای رمزی
۱۱۶	پارادوکس
۱۱۷	محور افقی، محور عمودی
۱۱۹	سه ساحت
۱۲۱	استقلال ابیات
۱۲۲	وحدت موضوع
۱۲۳	ورای طور شاعری!
۱۲۴	پیرمغان

اختلاف و اغتشاش در ضبط لغات و توالی ابیات	۱۲۵
روابط درون متنی	۱۲۶
روابط بینامتنی	۱۲۷
غزل‌های نامه‌یی	۱۲۹
تاویل‌پذیری	۱۲۹
توسع معنایی	۱۳۰
افکار خیامی	۱۳۱
عروض و قافیه	۱۳۲
دقت در لغات	۱۳۴
تغییر در لحن	۱۳۵
تشبیه مضمّر و تفضیل با هم	۱۳۶
ربط دو مصراع	۱۳۷
ربط دو مصراع با ایهام تناسب	۱۳۸
ایجاب و الزام خصم	۱۳۹
سرزنش موقوف	۱۴۰
دو شعر نمونه (تبییکال) حافظ	۱۴۰

فصل پنجم - موضوعات مکرر در شعر حافظ	۱۴۳
باده خوردن پنهان	۱۴۳
توبه	۱۴۵
دفاع از خود	۱۴۶
اسرار علم غیب	۱۴۷
توصیه به شادی	۱۴۸
مبارزه با ریا	۱۴۸
عقاید اشاعره	۱۴۹
تبصره در تقدیر	۱۵۲
چند موتیف دیگر	۱۵۳

فصل ششم - متن و نسخه‌شناسی	۱۵۵
طرح بحث	۱۵۵
غزلیات مدحی	۱۶۵
غزل عربی	۱۶۹
قطعات	۱۷۱
رباعیات	۱۷۵
اشعار مشکوک	۱۷۶
قصاید	۱۷۶
ساقینامه و مغنی‌نامه	۱۷۷
آلای آهوی وحشی	۱۷۹
تدوین تدریجی	۱۸۱
دو تدوین	۱۸۱
همه اشعار	۱۸۳
ساده‌لوحی	۱۸۵
دلایلی عقلی / کاتب دیوانه	۱۸۶
ابیات و مضاربع مهم	۱۸۸
تغییرات خود حافظ	۱۸۹
تصرف کاتبان	۱۹۱
مرجحات	۱۹۱
فصل هفتم - ممدوحان حافظ	۱۹۳
مقدمه	۱۹۳
حافظ مداح	۱۹۴
نقص نقد نو	۱۹۷
غزل‌های نامه‌یی	۱۹۷
جواب شاه	۱۹۹
شاهان ناشناس	۲۰۱

۲۱۷	مدحی بودن شعر به قرائن
۲۲۳	وزرای ناشناس
۲۲۶	بیت تخلص بیت ماقبل آخر است
۲۲۷	معیارهای تشخیص
۲۲۸	رنجش و اختلاف با ممدوح
۲۲۹	خطرناک بودن اشعار مدحی
۲۳۲	میخانه / پیرمغان
۲۳۲	حقیقت‌نمایی
۲۳۴	ممدوح معشوق
۲۳۷	فصل هشتم - خاندان‌های شاهی (شاهان و وزیران)
۲۳۸	خاندان اینجو
۲۳۹	مسعود شاه اینجو
۲۴۰	شاه شیخ ابواسحاق
۲۵۴	حاجی قوام
۲۶۰	خواجه عمادالدین محمود
۲۶۰	خاندان مظفری
۲۶۱	امیر مبارزالدین
۲۶۵	خواجه برهان‌الدین
۲۶۷	شاه شجاع
۲۷۷	صاحب‌عیار
۲۸۰	خواجه جلال‌الدین تورانشاه
۲۸۶	شاه محمود
۲۸۸	زین‌العابدین
۲۹۰	شاه یحیی (متوفی ۷۹۵)
۲۹۵	شاه منصور
۳۰۰	امیر تیمور (متوفی ۸۰۷)

۳۰۴	امرای ایلکانی یا جلایریان
۳۰۶	پادشاه هرمز
۳۰۸	اتابکان لرستان
۳۰۹	سلطان غیاث‌الدین
۳۰۹	تاریخ‌گرایی جدید
۳۱۲	تکمله در بحث سبک

فصل نهم - نکات ۳۱۵

۳۱۵	آب نقطه شرم
۳۱۶	آشنایی نه غریب
۳۱۷	آری اُسامیر
۳۱۷	استخاره
۳۱۸	افسانه
۳۱۸	اهل نظر
۳۱۸	با محتسب عیب مگوئید
۳۱۹	بز مگاه چمن
۳۱۹	بوی خوش
۳۲۰	به‌روی کسی ماه دیدن
۳۲۲	بیماری صبا
۳۲۳	پادشاه‌انگیز
۳۲۴	پارسا
۳۲۵	پدر
۳۲۵	پیر ما گفت
۳۲۷	پیر مغان
۳۲۷	تا به غایت
۳۲۸	تغییر می‌کنند
۳۲۸	تلخوش

۳۳۰	جام زر
۳۳۱	جرعه‌نوش
۳۳۱	جنگ هفتاد و دو ملت
۳۳۱	جوهر آینه
۳۳۲	چشم جادو
۳۳۳	چل
۳۳۴	چشم صراحی
۳۳۴	چمن
۳۳۴	حسن روزافزون
۳۳۵	حکایت
۳۳۶	حل مسائل
۳۳۷	خاک انداز
۳۳۷	خبر آشنا / سخن آشنا / نفس آشنا
۳۳۷	خرقه سوختن
۳۴۰	خرقه فروختن
۳۴۰	خرگه خورشید
۳۴۱	خط خطا
۳۴۳	خنده صراحی
۳۴۴	خورشید
۳۴۴	خون شقایق
۳۴۵	خیمه
۳۴۶	داغ سر به مهر
۳۴۶	داغ صبحی
۳۴۸	در پس آینه
۳۴۹	دفتر
۳۵۱	دل شمع
۳۵۱	دوش

۳۵۲	..... دو من
۳۵۲	..... دیو مسلمان نشود
۳۵۴	..... رقم خیر
۳۵۵	..... رنگین
۳۵۶	..... روز از تو
۳۵۷	..... رونق کارخانه
۳۵۷	..... زبان مور
۳۵۹	..... زلف شکستن
۳۶۰	..... زیرک
۳۶۱	..... ساقیان بزم جم
۳۶۲	..... سر خدا
۳۶۴	..... سواد سحر
۳۶۴	..... سهو و خطای بنده
۳۶۵	..... شاهرخ
۳۶۷	..... شبی خوش است
۳۶۷	..... شراب خانگی ترس محتسب خورده
۳۶۹	..... شراب خورده و خوی کرده
۳۷۰	..... شش درم
۳۷۱	..... شیخ صنعان
۳۷۲	..... شیر و خورشید
۳۷۴	..... صبا
۳۷۴	..... عرق
۳۷۴	..... عرقش پاک کنید
۳۷۵	..... علم عشق
۳۷۵	..... قلم صنع
۳۷۵	..... غایبانه
۳۷۶	..... قبا
۳۷۷	..... کاسه گردان

۳۷۹	کاسه گرفتن
۳۷۹	که سالک بی‌خبر نبود
۳۸۰	که سعد و نحس ز تأثیر
۳۸۰	که می‌گوید «رسید»؟
۳۸۱	گدای شهر
۳۸۲	گل
۳۸۴	لنگر فرو کشیدن
۳۸۴	ماجرای کم‌کن و بازآ
۳۸۴	مجلس آنس
۳۸۵	مردم دیده‌روشنایی
۳۸۶	مُريد خرقه
۳۸۷	مستوری فروختن
۳۸۸	مسند جم
۳۸۹	مشعل چهره
۳۹۰	مصطفی
۳۹۲	معما
۳۹۲	مغان
۳۹۵	مور
۳۹۶	میخانه
۳۹۶	میر مجلس
۳۹۶	ناصر
۳۹۸	نرگس جادو
۳۹۸	نقاش
۳۹۹	نقش
۴۰۰	نوعروس سخن
۴۰۱	ورع
۴۰۲	وضع

فصل دهم - چند مورد بدیعی و بیانی ۴۰۳

استثناء منقطع ۴۰۴

استخدام ۴۰۴

استعاره اساطیری ۴۰۵

استعاره تهکّمیه ۴۰۵

استعاره مصرّحه مرّحه ۴۰۶

اسلوب الحکیم ۴۰۶

اضافه های تشبیهی ۴۰۷

ایهام تبادل ۴۰۷

ایهام ترجمه ۴۰۸

ایهام تناسب ۴۰۸

ایهام دوگانه خوانی ۴۰۸

بدل بلاغی ۴۱۰

تشبیه تفضیل و مضمربا هم ۴۱۰

تلمیح ۴۱۱

جمع کنایه از مفرد ۴۱۱

کم گرفت ۴۱۲

همحروفی ۴۱۳

فصل یازدهم - چند شعر ۴۱۵

ای همد صبا ۴۱۵

به کوی میکده ۴۱۸

شاه شمشادقدان ۴۲۰

نیست در شهرنگاری ۴۲۱

فهرست برخی از منابع ۴۲۳

فهرست اعلام ۴۲۵

مقدمه

گریه شام و سحر شکر که ضایع نشد
قطره باران ما گوهر یکدانه شد
حافظ

۱- نقد نو را قبول ندارم که می‌گوید فقط متن و به‌زندگی و آراء و افکار مؤلف نباید پرداخت، مگر آن‌که توجیه کنیم که پرداختن به متن گاهی خودبه‌خود به‌زندگی و افکار مؤلف هم مربوط می‌شود. همه لطف در تطبیق اثر با زندگی و روحیه و افکار مؤلف است. مخصوصاً اگر مؤلف از نوابغ باشد که در این صورت کنجکاوی ما صد چندان می‌شود.

۲- این بخش از نظر گادامر را نمی‌پسندم که نیت نویسنده را نمی‌توان دریافت، یا با آن کاری نداریم، و انتقاد هِرش را وارد می‌دانم. ما سعی خود را می‌کنیم. این‌که تفسیر فلان استاد چیست در درجه دوم اهمیت است، مطلب وقتی مهم است که بدانیم دید خود مؤلف چیست؟ هر چند هر آینه ممکن است مغالطه شود و تفسیر خود را دید مؤلف محسوب کنیم. باری ما اجتهاد خود را می‌کنیم اگر مُصیب بودیم فبها و اگر هم مُخطی بودیم راه را برای نفر بعد هموارتر کرده‌ایم.

تفسیرهای مختلفی که از متن می‌شود از سه جنبه خالی نیست:

الف: تفسیری که خواننده می‌کند و اصلاً کاری ندارد که مراد نویسنده بوده است یا خیر؟ بلکه در مواردی خود او حتم دارد که مراد نویسنده نبوده است. مثلاً در مورد این بیت حافظ:

می‌کشم از قدح باده شرابی موهوم چشم بد دور که بی‌باده و می مخموریم
بگوئیم بین «هوم» و باده ایهام تناسب یا ایهام ترجمه است. مسلّم است که حافظ و همعصران او چیزی درباره هوم نمی‌دانستند، اما متن این امکان را به ما می‌دهد. معانی که

از آسمان نمی‌آید، این خود متن است که به ما این الهام را داده است. به قول نورمن هالند به سر وقت «ناخودآگاه متن» رفته ایم.

ب: تفسیری که هر چند به ظاهر مراد نویسنده نبوده، اما می‌توان احتمال داد که در ناخودآگاه او بوده است، مثل تفسیر من از بوف کور در داستان یک روح. در متون طراز اول ادبی همچون شاهنامه و مثنوی موارد متعددی را می‌توان مثال زد.

ج: تفسیری که می‌خواهد نیت مؤلف را کشف کند و این از همه مهم‌تر و دشوارتر و از سوی دیگر خطرناک‌تر است، زیرا هر آینه مؤؤل عقیده خود را عقیده مؤلف معرفی می‌کند. در مورد شاعران و نویسندگان بزرگ این کنجکاوی را داریم که دید واقعی آنان را دریابیم. در این صورت برخلاف آرای منتقدان مکتب نقد نو باید به زوایای زندگی مؤلف و تاریخ عصر او توجه داشته باشیم.

۳- این کتاب نباید باعث رنجش کسانی شود که بنا به آموخته‌های سنتی حافظ را صوفی و زاهد می‌دانند. متونی چون حافظ به قول رولان بارت متون نویسایی یا به قول امبرتو اکو متون باز هستند. در یک کلام چند معنایی هستند نه یک معنایی و لذا تفاسیر مختلفی را برمی‌تابند. پیش از من محققان متعددی چون استاد فروزانفر، دکتر مرتضوی، دکتر امین ریاحی... قیافه سنتی حافظ را تغییر داده بودند. در گذشته یکی از راه‌های حفظ آثار ملی توجیهات عرفانی و آئینی بود. در مورد سعدی گفته‌اند که امیر مبارزالدین می‌خواسته گور او را ویران کند اما شاه‌شجاع با چند تأویل و تفسیر جلوی کار پدر را گرفت. اما امروزه (اگر هنوز باز زود نباشد!) شاید بتوان کمی از حافظ تصوف‌زدایی و تقدس‌کاهی کرد. البته مقصودم ایجاد تزلزل در مفاهیم و اصطلاحات تصوف خانقاهی است وگرنه نوعی تفکر عرفانی همواره در ذهن بزرگان ما بوده است و حافظ هم استثنا نیست. به هر حال این دلیل نمی‌شود که بزرگان خود را گسسته از زمین و دنیا و ساکن آسمان و عقبی بدانیم.

۴- هر چند من در این کتاب اشعار حافظ را عمده از دیدگاه مسائل تاریخی و سیاسی عصر او نگریسته‌ام، اما معتقدم که حافظ متعلق به همه مردم ایران است و نباید تماس و انس با او را محدود به طبقه‌یی خاص کرد و هر کس با هر تمایلی (مذهبی، عرفانی، خیامی، سیاسی و چه و چه) باید بتواند با او محشور شود و این دستاوردی است که در طی قرن‌ها به دست آمده و از دست دادن آن مایه دروغ است. باری نباید حافظ را از

گروهی مصادره کرد و انحصاری گروهی دیگر ساخت. حافظ در طی قرون گذشته با کوشش‌های خودآگاه و ناخودآگاه پدران ما (یعنی با تأویل‌ها و تفسیرها) میراث ملی همه مردم شده است و اصلاً صلاح نیست که دوباره این متن چند معنایی را تبدیل به متنی یک معنایی کنیم.

۵. در مورد حافظ کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است. اعتراف می‌کنم که همه آن‌ها را - مخصوصاً آن‌هایی را که در سال‌های اخیر منتشر شده است - ندیده‌ام. خدا را سپاسگزارم که با این وضعی که فعلاً هست آن مجال را یافتم که لاقلاً به بخشی از یادداشت‌های خودم سر و سامانی دهم.

۶. امروزه تحلیل به دلایلی کمتر صورت می‌گیرد تا تحقیق. من هم در این کتاب علی‌رغم مبلم در موضعی از تحلیل تن زدم و به ذکر شواهد شعری بسنده کردم. البته بنای این کتاب بر اختصار و اشاره است و اگر مطالبی در بخش‌هایی تکرار شده است به این اصل خللی وارد نمی‌کند.

۷. ابیات مورد استشهداد این کتاب از دیوان چاپ قزوینی / غنی و دیوان چاپ دکتر خانلری است. مطالعه من نشان می‌دهد که آشفته‌ترین و ناقص‌ترین بخش در مورد حافظ، متن دیوان اوست. چند سال پیش یکی از ادبا «حافظ بس» اعلام کرده بود. این سخن را فقط کسی می‌تواند بگوید که با نسخ حافظ آشنا نباشد یا آن‌قدر به اصطلاح عوام «دل‌گنده» باشد که بتواند از منتسبات و مشکوکات حافظ بگذرد و به همین چیزی که هست رضایت دهد. البته مقصود من این نیست که هر کس نسخه‌یی یافت به چاپ آن مبادرت ورزد (چنان‌که امروزه مرسوم شده است). بلکه در شیوه تصحیح باید تجدیدنظر کرد که در متن کتاب اشاره کرده‌ام. تصحیح باید همراه با توضیحات و اطلاعات نسخه‌شناسی باشد. مثلاً چاپ قزوینی را اصل قرار داده و تغییرات و اضافات را بر مبنای نسخه و اطلاعات لازم به خواننده منتقل کند.

باری راست است که نسخه قزوینی به اصطلاح کار را راه می‌اندازد ولی برای متخصص و محقق کافی نیست. البته محقق باید به همه متون از خانلری و پژمان و انجوی و نذیراحمد و دیگران رجوع کند. گاهی با خود فکر می‌کنم که اگر خدای نکرده خط فارسی عوض می‌شد امروزه محققان خیال می‌کردند که حافظ همانی است که مثلاً در متن مصحح قزوینی آمده است.

۸. این کتاب خلاصه‌یی است از یادداشت‌های بسیاری که حاصل چند دوره تدریس حافظ است. از ذکر بدیهیات و متعارفات صرف‌نظر کردم، لذا مباحث آن ممکن است برای گروهی همراه با شک و تردید و اختلاف باشد. در زمان جوانی حافظ را از دیدگاه بلاغی (بدیع، بیان، معانی...) درس می‌دادم. این اواخر - در کلاس‌های آزاد و خصوصی - حافظ را از دیدگاه تاریخی درس دادم. هیچ وقت فرصت این که حافظ را از دیدگاه مسائل اجتماعی - مثلاً بر مبنای کتبی چون دستورالکاتب، تاریخ گزیده، جام‌جم اوحدی، آثار عبید که در دوره او نوشته شده‌اند - بررسی کنم پیش نیامد. مقالاتی^۱ هم سال‌ها پیش در مورد حافظ نوشته‌ام که شاید روزی در مجموعه‌یی مستقل گرد آورم.
۹. یادداشت‌ها زیاد بود و فرصت و حوصله کم. به سرعت و پریشان نوشتم و حروف چینیان گنجینه همان چرک‌نویس را به این شکل آراسته کتاب کردند، از نیک‌بخت عزیز معنوم لا یَشْكُرُ اللّٰهَ مَنْ لَا یَشْكُرُ النَّاسَ.
- امیدوارم در چاپ‌های بعدی بتوانم مطالب این کتاب را با تفصیل بیشتر و به صورت روشن‌تر ارائه کنم.

میروس شمیس

خرداد ۱۳۸۷

---

۱. حدود ده مقاله چون: اسطوره جست‌وجوی جام‌جم، ساخت معنایی یک غزل حافظ، قلم صنع، شراب ارغوانی را، یادداشتی درباره ساقینامه، یک معنای نقش، حافظ و خواجه برهان‌الدین...